Загорулько О.А.

«И таковому делу многие тамо препоны были»

Про позицію духівництва Київської митрополії щодо питання
про перехід під владу Московського патріархату
(друга половина XVII ст.)

Навчальне видання

Харків — 2016

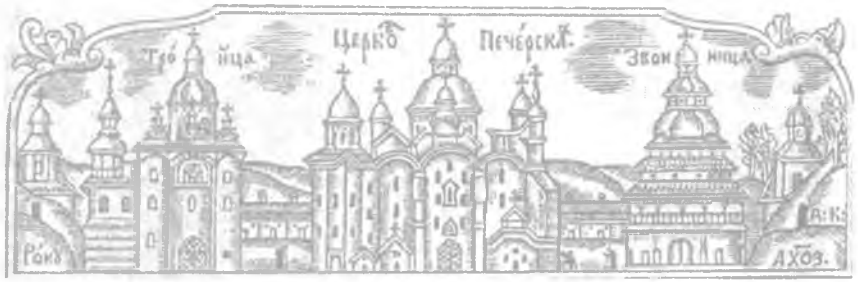

Вступ

Перехід Київської митрополії під владу Московського патріарха формально здійснився в 1686 р. в період правління в Гетьманщині Івана Самойловича (1672-1687)[1] і в царювання в Москві Іоана (1682-1696) та Петра (1682-1725) Олексійовичів при патріарху Московському Іоакимі (1674-1690). Збереглися документи, які досить детально описують, як відбувався цей процес. Вони були зібрані і надруковані в 1873 р. Київською Археографічною комісією [1].

Матеріал, присвячений проблемі переходу Київської митрополії під владу Московської патріархії, знаходимо в класичних творах Д.Бантиш-Каменського [6], Н. Маркевича [16], Н. Костомарова [15], С. Соловйова [20], архієпископа Чернігівського Філарета (Гумільовського) [24], в листах архієпископа Чернігівського Лазаря Барановича [18], монографіях XIX ст., зокрема С.Терновського [21], Т.В.Барсова [7], а також сучасних дослідженнях Я.Д.Ісаєвича [11], Б. Н. Флорі [25, 26], О.М. Шевченко [17], І.Власовського [8], М. В.Харишина [27] та інших [23; 32].

Ціль даного видання - з'ясувати, наскільки духівництво Київської митрополії підтримувало ідею про перехід під владу Московського патріархату, і якими мотивами воно керувалося.

В роботі розглядається період з середини XVII ст., зокрема з Переяславської угоди 1654 р. між Військом Запорізьким та Москвою «про входження під високу руку Московського царя», і до середини 80-х років XVII ст., коли була юридично оформлена передача Київської митрополії до складу Московської патріархії.

[1] Тут і далі дати позначають час правління

З точки зору територіальних меж мова піде про частину земель Русі,[2] які у середині XVII ст. знаходилися під владою шляхетської Речі Посполитої. Саме ці землі на той час складали територію Київської митрополії і в церковних колах позначалися грецькою назвою «Мала Росія» [*Μίκρὰ Ρωσία*].

Термін «Мала Росія» Константинопольські патріархи починають використовувати вже з першої половини XIV ст. для позначення земель Галицько-Волинської Русі, з метою відділити їх від земель північно-західної та північно-східної Русі, які називають «Велика Росія», за аналогією з «Малою Грецією» та «Великою Грецією», маючи на увазі власне грецькі землі як ядро («Малу Грецію»), та грецькі колонії як приращення(«Велика Греція») [28, с.25-30; 31, с.4].

Після Флорентійської унії між Римом та Константинополем (1439 р.), що була першою спробою поєднати Східні та Західну християнські церкви, Москва фактично переривае зв'язок з Константинопольською патріархією, починаючи сама поставляти собі митрополитів. А Константинополь з 1458 р. затверджує митрополитів Київських та всієї Русі, духовна влада яких фактично розповсюджується лише на землі Русі у складі Литви та Польщі, зокрема десять єпархій – Київська митрополича (до неї окрім Київщини належали структурні одиниці у Вільно, Новогрудку і Торкаї), Луцько-Острозька, Володимиро-Берестейська, Галицько-Львівська (охоплювала Галичину і Поділля), Перемишльська, Холмська, Турово-Пінська, Полоцько-Вітебська, Чернігівська, Смоленська.[3] На початку XVI ст. (1509 р.) до титулу митрополита Київського додається галицька церковна одиниця – і повний титул пишеться як «митрополит Київський, Галицький та всієї Росії» [13, с. 418].

1589 року Московська православна церква отримала від східних патріархів автокефалію. Новоутворену церковну структуру очолив патріарх Московський і всієї Росії. Титули обох ієрархів, і митрополита Київського, і патріарха Московського, мали просторове окреслення «всієї Росії». Мета Константинополя і Москви в цьому випадку сумнівів не викликала, і відповідним чином була сприйнята Польською Короною, яка інтенсифікувала процес церковної унії,

---

[2] або «Рóсії» [*Ρωσία*] як визначали в Візантії, починаючи від IX ст.

[3] За канонами Східної церкви створення нових єпархій належало до компетенції митрополита і узгодження з патріархом не потребувало

підґрунтя для якої вже було створене діяльністю в Речі Посполитій Ордену єзуїтів.

Берестейська церковна унія 1596 р. між частиною духівництва Київської митрополії на чолі з митрополитом Михайлом Рогозою та Римо-католицькою церквою утворила на теренах Русі під владою Речі Посполитої католицьку церкву східного обряду (греко-католицьку), православна ж церква при цьому була поставлена поза законом. І якщо майже до кінця XVI ст. в Речі Посполитій спостерігалася відносна релігійна толерантність[4], після Берестейської унії стрімко зростає релігійна нетерпимість, що проявлялося як в приватних релігійних конфліктах, так і в релігійному забарвленні соціальних виступів. Ситуація дещо покращується після фактичного відновлення православної ієрархії єрусалимським патріархом Теофаном III за сприяння війська Запорізького на чолі з Петром Сагайдачним 1620 р. та прийняттям Сеймом ухвали 1632 р., що легітимувала православну церкву на теренах Речі Посполитої.

Оскільки землі Русі існували в окремих державах, просторова опозиція «Мала Росія» та «Велика Росія» нікуди не зникає, навпаки, ці терміни починають активно використовуватися як в церковній, так і у світській писемності на теренах Речі Посполитої.[5] По-перше, для чіткого просторового відокремлення, а по-друге, як певна протидія «латинізації» руської культури, що проявлялося в розповсюдженні з середини XVI ст. латинських найменувань Русі – Рутенія, Роксоланія [Ruthenia, Roxolania]. Що ж до Московської держави, то тут назва «Росія» використовується в писемності вже з другої половини XV ст. А «Велика Росія» проникає в самоназву Московії з другої половини XVI ст., очевидно, завдяки посланню Константинопольського патріарха 1561 р. [28, с. 26].

---

[4] Пункт про релігійну толерантність містила Люблінська унія 1569 р. Варшавська конференція 1573 р. затвердила ухвалу, що проголошувала віротерпимість щодо всіх християнських віросповідань на теренах Речі Посполитої.

[5] Розповсюдження грецької назви «Росія» в землях Русі під владою Литви та Польщі пов'язується з діяльністю православних братств, які створювали православні школи та підтримували тісні зв'язки зі східними патріархами. Так, Львівське братство, отримавши в 1586 р. від антіохійського патріарха Іоакима І відповідну грамоту, створює школу «греко-слов'янського письма», і вже в статутному документі цієї школи (Порядок шкільний) вперше русини означені як «російський народ». Православна шляхта, отримуючи освіту в Львівській, Київській, Луцькій школах, де викладалася грека, широко використовували поруч з уже вкоріненою назвою Роксоланія антілатинську «Росію» [28, с. 26]. У листі 1592 р. членів Львівського братства до царя Федора Івановича з проханням матеріальної підтримки також натрапляємо на грецьку опозицію «Мала Росія» і «Велика Росія». Широко послуговувався терміном «Мала Росія» афонський монах Іоан Вишенський, який близько 1599 р. направляв своїм землякам русинам послання на захист православної віри [28, с. 26-27].

В період війни під проводом Богдана Хмельницького (середини XVII ст.) термін «Мала Росія» активно використовувався керівниками Гетьманату у відносинах з Московською державою, але в цьому випадку він позначав не територію митрополії, а територію Гетьманату, який потенційно мав бути затверджений на теренах, де є «руська мова та руська віра», але фактично ствердився в набагато менших розмірах.

Для позначення земель Русі, що знаходилися виключно під владою Польської Корони (Галичини, Подолії, Волині, Київщини, Чернігово-Сіверщини) в межах Речі Посполитої в роботі використовується і назва «Україна», яка починаючи з XVII ст. утверджується в правах і якою послуговуються як очільники Гетьманату (хоча більше у внутрішніх справах), так і московські представники в Гетьманаті в їх листуванні з царським урядом. Однак назва «Україна» вживається в роботі з тим розумінням, що чітко означеної території ця назва не мала і в джерелах XVI –XVII ст. могла позначати або південну Київщину, або південну Київщину та східне Поділля, або набагато більшу територію - Київщину, Поділля та Волинь (або Київщину, Волинь, Поділля та Чернігово-Сіверщину).

